# แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าระหว่างเถรวาทกับมหายาน ที่ปรากฏในสัทธรรมปุณฑรีกสูตร

**พระมหาโกมล กมโล**

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

E-mail: Pali123@gmail.com

รับต้นฉบับ 13 กรกฎาคม 2560 วันที่เผยแพร่ 29 ธันวาคม 2560

## บทคัดย่อ

แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าระหว่างเถรวาทกับมหายานที่ปรากฏในสัทธรรมปุณฑรีกสูตร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าของฝ่ายเถรวาทเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าของฝ่ายมหายานตามที่ปรากฏในสัทธรรมปุณฑริกสูตร

คำว่า “พระพุทธเจ้า” ตรงกันทั้งเถรวาทและมหายาน คือหมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน พระพุทธเจ้าของเถรวาทเป็นมนุษย์ ส่วนของมหายาน หมายรวมไปถึงความมีอยู่แห่งอาทิพุทธ และ ธยานิพุทธด้วย พระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของฝ่ายมหายานมีมากมายเหลือคณานับ แม้พระโพธิสัตว์ที่มุ่งพระโพธิญาณก็ดำเนินชีวิตแตกต่างกัน ฝ่ายเถรวาทต้องบำเพ็ญพุทธการกธรรมหรือทศบารมี ต้องได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีต แต่ฝ่ายมหายานเน้นพระมหากรุณา คือช่วยเหลือสัตว์โลกจนกว่าคนอื่นจะได้ตรัสรู้ตนเองจึงจะเป็นคนสุดท้าย ดังนั้นจึงเพิ่มประณิธาน 4 และโพธิสัตวศีลเข้ามาด้วย

ในด้านการตรัสรู้ พระมานุษีพุทธตรัสรู้ในรูปแบบเดียวกันทั้งเถรวาทและมหายาน แต่พระอาทิพุทธและพระธยานิพุทธอุบัติและตรัสรู้ ณ พุทธเกษตรบนสรวงสวรรค์ การบำเพ็ญพุทธกิจจึงแตกต่างกัน คือพระมานุษีพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธจริยา 3 ได้แก่ โลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา และทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวันถึง 5 เวลาด้วย ส่วนพระอาทิพุทธและพระธยานิพุทธตรัสรู้และทรงแสดงพระธรรมเทศนาบนพุทธเกษตรสรวงสวรรค์ไม่ขาดสาย ในฝ่ายเถรวาทผู้สดับเป็นพุทธบริษัท 4 อาจมีเหล่าเทวดาในเวลากลางคืนเป็นครั้งคราว แต่ในฝ่ายมหายานผู้สดับเป็นเทพและพรหมตลอดจนพระโพธิสัตว์ในหมื่นจักรวาลนับไม่ถ้วนนอกเหนือไปจากพุทธบริษัท 4

**คำสำคัญ:** พระพุทธศาสนาเถรวาท; พระพุทธศาสนามหายาน; สัทธรรมปุณฑรีกสูตร

# The Concept of the Buddha Between Theravada and Mahayana as Appeared in Saddharmapundarikasutra

**Phramaha Komon Kamalo**

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Campus

E-mail: Pali123@gmail.com

Retrieved July 13, 2017 Accepted December 29, 2017

## ABSTRACT

The Concept of the Buddha between Theravada and Mahayana as appeared in Saddharmapundarikasutra is of the objectives to study the concept of the Buddha in Theravada Buddhism to compare the concept of the Buddha in Mahayana Buddhism as appeared in Saddharmapundarikasutra.

Definition and meaning of the word "Buddha" are the same both of Theravada and Mahayana, that is meant to the knower or the awakened one. The difference is that Theravada Buddha is human being while Mahayana Buddha would be a human being or the celestial one, i.e. Adibuddha or Dhyani Buddha that forms a numerable sum of the Buddhas and Bodhisattvas in Mahayana. As the Buddha-to-be, a Theravada Bodhisattva has to be predicted by the previous Buddhas and Ten Perfections have to be observed continuously. In Mahayana, a Bodhisattva has to follow the precepts of the Bodhisattva and accomplished with the four resolutions along the life endowed with compassion.

Regarding the enlightenment the human Buddha enlightens in this world while the other in Mahayana enlightens in heaven such as Amitabha and Vairocana. After the enlightenment, the human Buddha preaches mostly in this world while the heavenly Buddhas preach in Buddha world in the heavens. As to the human Buddhas, they render the three conducts i.e. conduct for the well-being of the world, for the benefit of his relatives, and beneficial conduct as functions of the Buddha. At the same time, they perform the five daily life routines. In this world the human Buddha preaches sermons to the four companies, i.e. monks, nuns, lay-followers and female

lay–followers. The heavenly Buddhas preach in their Buddha Land without interval, and most of the audiences are gods and Buddhisattvas of uncountable number.

**Keywords:** Theravada Buddhism; Mahayana Buddhism; Saddharmapundarikasutra

## บทนำ

สัทธรรมปุณฑรีกสูตร เป็นพระสูตรที่สำคัญและทรงอิทธิพลที่สุดในบรรดาพระสูตรหรือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้รับความเคารพนับถือจากคำสอนมหายานเกือบทุกสาขา และตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษมาแล้ว พระสูตรนี้ได้เป็นที่เคารพ นับถืออย่างจริงจังของบรรดาพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และภูมิภาคอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออก

เรายังทราบไม่ได้แน่ชัดว่า สัทธรรมปุณฑรีกสูตรนี้ แต่งขึ้นที่ไหนหรือเมื่อใด หรือด้วยภาษาอะไร เป็นไปได้ว่า ในตอนแรก ๆ อาจจะแสดงออกมาในรูปพระสูตรโดยใช้ภาษาท้องถิ่นบางแห่งของอินเดียหรือเอเชียกลาง และแล้วต่อมาจึงได้ใช้ภาษาสันสกฤตเพื่อที่จะให้ได้รับความน่านับถือมากขึ้น แต่ทั้งหมดเราสามารถพูดได้แน่นอนเกี่ยวกับสมัยที่พระสูตรนี้ได้ถูกรวบรวมขึ้นมา คือว่า พระสูตรนี้ฉบับภาษาสันสกฤตได้มีอยู่แล้วในปี ค.ศ. 255 (พ.ศ. 798) เพราะในปีนั้นได้มีการแปลสัทธรรมปุณฑรีกสูตรภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนเป็นครั้งแรก และได้ถูกแปลเป็นภาษาจีนอีกหลายครั้งในเวลาต่อมา แต่ฉบับที่แปลในปี ค.ศ. 406 (พ.ศ.949) โดยพระกุมารชีวะภิกษุผู้คงแก่เรียนจากเอเชียกลางนั้น เป็นฉบับที่รู้จักและอ่านกันอย่างกว้างขวางในประเทศจีนและในประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ในขอบเขตแห่งอิทธิพลของวัฒนธรรมจีน สัทธรรมปุณฑรีกสูตรภาษาจีนฉบับนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นฉบับที่เชื่อถือได้มากที่สุด และใช้ถ้อยคำที่สละสลวยที่สุด และจากฉบับนี้นี่เองที่ Burton Watson แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย นครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ได้นำมาใช้เป็นต้น ฉบับในการแปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2436 และสมาคมสร้างคุณค่าแห่งประเทศไทยใช้เป็นฉบับแปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2552[1]

สัทธรรมปุณฑรีกสูตรมีฉบับแปลหลายภาษาหลายสำนวน แต่มีสารัตถะอย่างเดียวกัน อิทธิพลของพระสูตรนี้มีอิทธิพลต่อการแตกนิกายย่อยของมหายานหลายนิกาย กลายเป็นคัมภีร์หลักของนิกายหนึ่ง โดยเฉพาะนิกายเทียนไท้ของจีน (หรือเทนไดของญี่ปุ่น) ซึ่งเคารพสัทธรรมปุณฑรีกสูตรมากที่สุดจนบางที่ใช้เป็นชื่อนิกายว่านิกาย ฮวบ ฮั่นจง คือนิกายสัทธรรมปุณฑรีกสูตร[2]

---

[1] สมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย, **สัทธรรมปุณฑริกสูตร,** แปลจากต้นฉบับภาษาจีนโดยเบอร์ตัน วัตสัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภา, 2542), หน้า i–ii.

[2] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512), หน้า 141–142.

ในหนังสือ “พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม” พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญโญ ได้อ้างถึงนิกเกียว นิวาโนะ (Nikkyo Nivano) ชาวญี่ปุ่นศึกษาวิเคราะห์ปุณฑรีกสูตรทั้ง 3 คือ (1) อสังขยสูตร (Murogi-kyo) (2) สัทธรรมปุณฑรีกสูตร (Myoho Renge-kyo) (3) โพธิสัตตวสมาธิสูตร (Kan-fugen-bosatsugyobo-kyo) พอสรุปประเด็นได้ว่า เนื้อหาแห่งปุณฑรีกสูตรคือการเติมชีวิตให้แก่พระพุทธศาสนา สร้างความหวังและกำลังใจเพื่อการกำหนดวิถีชีวิตปัจจุบันและอนาคตของตนเอง การมองว่าพระพุทธศาสนามหายานคือศาสนาเพื่อปัจจุบันจริงหรือไม่ อาจวิเคราะห์ได้จากภารกิจเชิงวิชาการส่วนหนึ่ง คือ

(๑) การวิเคราะห์บทเรียน นักวิชาการมหายานนิยมที่จะวิเคราะห์อดีตเพื่อสร้างเกณฑ์มาตรฐานวัดความแท้จริง (authenticity) แห่งพุทธธรรมสากล

(๒) นักวิชาการมหายานนิยมที่จะแปลงพุทธธรรมจากภาคทฤษฎีสู่ภาคปฏิบัติให้มากที่สุด มหายานเชิงปรัชญาหรือเชิงทฤษฎีว่าด้วยเรื่อง (1) ทฤษฎีความรู้ (2) ภูตตถตา (3) ตถาคตครรภ์และอาลยวิชญาน (อาลยวิชญาน) (4) ทฤษฎีอนัตตา (5) กรรม ส่วนมหายานภาคปฏิบัติ ว่าด้วยเรื่อง (1)ธรรมกาย (2) หลักตรีกาย (3) โพธิสัตว์ (4) ภูมิ 10 (5) นิพพาน สัทธรรมปุณฑรีกสูตร มีเนื้อหาครอบคลุมทั้งส่วนเชิงปรัชญาและภาคปฏิบัติ แต่จุดเน้นมีอยู่ในภาคปฏิบัติ

(๓) นักวิชาการมหายานนิยมที่จะตรวจสอบสภาวะแวดล้อมเชิงศาสนาเพื่อสร้างกรอบนโยบายเชิงแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง

(๔) การสร้างกรอบแนวคิดยืดหยุ่น นักวิชาการมหายานนิยมที่จะสร้างแนวคิดเชิงประนีประนอม เพื่อวางรากฐานองค์กรในอนาคต

กระบวนการในการประยุกต์พระพุทธศาสนาเพื่อคริสต์สหัสสวรรษหน้าเห็นได้จากการที่นิกเกียว นิวาโนะ ศึกษาวิเคราะห์สัทธรรมปุณฑรีกสูตร โดยใช้ชื่อใหม่ว่า “พระพุทธศาสนาสำหรับปัจจุบัน (Buddhism for Today : A Modern Interpretation of the Threefold Lotus Sutra)” สัทธรรมปุณฑรีกสูตรเป็นคำสอนสำหรับมนุษย์ที่สมบูรณ์ในตัวเองและนำไปสู่สันติสุขอย่างแท้จริง บทวิเคราะห์ของนิวาโนะ เป็นการตอบสนองวัตถุประสงค์ที่จะสร้างมหายานใหม่ที่จะเคารพวิถีที่แท้จริงแห่งการออกบวช (True Way of Homelessness) และสร้างพระพุทธศาสนาแห่งคฤหัสถ์ขึ้นมา (Lay Buddhism)

(๕) นักวิชาการมหายานนิยมที่จะวิเคราะห์สถานการณ์ล่วงหน้า เพื่อกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการสร้างมหายานใหม่

แนวคิดพื้นฐานในการสร้างมหายานใหม่ คือ (1) พุทธธรรมต้องมีมากกว่าอริยสัจ 4 อริยมรรคมีองค์ 8 ปฏิจจสมุปบาท 12 พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ธรรมที่พระองค์แสดงมีน้อยกว่า

ธรรมที่ไม่ได้แสดง เหมือนใบไม้ในป่าสีเสียด ย่อมมีมากกว่าใบไม้ในกำมือของพระองค์" (2) พัฒนาการแห่งคัมภีร์พระพุทธศาสนามี 3 ยุค คือ ยุคก่อนคัมภีร์ ยุคพระสูตร และยุคคัมภีร์ มีธรรมสำคัญที่หายไปในระหว่างกระบวนการรวบรวมพุทธธรรม สิ่งที่หายไปคือ "ปรัชญา พุทธธรรมแห่งมหายาน" พระนาคารชุนคือผู้ที่ทำหน้าที่รื้อฟื้นสิ่งที่หายไป (3) พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนสถาบันตายไปนานแล้ว พระสงฆ์อยู่ได้เพราะประกอบพิธีศพหรือพิธีอื่น ๆ เพื่อคนตายหรือกินบุญเก่าที่บรรพบุรุษสร้างสมไว้ เพราะฉะนั้น ต้องปลุกแนวคิดใหม่ขึ้นมา สร้างสรรค์กิจกรรมเพื่อสังคม เปลี่ยนพระพุทธศาสนาแบบวัดให้เป็นพระพุทธศาสนาแบบครอบครัว[3]

ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร กล่าวว่าพระพุทธเจ้าในอดีตทุกพระองค์ก็ทรงแสดงพระสูตรนี้ทั้งนั้น ในบทที่ 1 บทนำแห่งพระสูตรดังกล่าวได้กล่าวว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุริยจันทรประทีป ได้ทรงแสดงสัทธรรมปุณฑรีกสูตร ดังข้อความว่า

ครั้งนั้น มีพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งนามว่า วรประภา ซึ่งมีลูกศิษย์ 800 คน ณ เวลานี้ พระสูรยจันทรประทีปพุทธเจ้าได้เสด็จออกจากสมาธิและเพราะพระวรประภาโพธิสัตว์ พระพุทธองค์ได้เทศนามหายานสูตรที่ชื่อว่า สัทธรรมปุณฑรีก อันเป็นพระธรรมที่ใช้สอนพระโพธิสัตว์ และเป็นพระธรรมที่พระพุทธะทั้งหลายเฝ้าดูแลและรักษาไว้ในพระทัยพระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งแสดงธรรมโดยมิได้ลุจากพระอาสน์เลยเป็นเวลา 60 จุลกัป และผู้ฟังในที่ประชุมก็มิได้ลุกจากที่นั่งเป็นเลา 60 จุลกัปเช่นกัน ทั้งหมดมิได้เคลื่อนไหวทั้งกายและใจ และทุกคนยังรู้สึกว่าเวลาที่กำลังฟังพระพุทธเจ้าเทศนาธรรมนั้นไม่นานไปกล่าวเวลากระทำภัตตกิจเลย ตลอดเวลานั้น ในที่ประชุมไม่มีแม้แต่คนเดียวที่จะมีความรู้สึกเหน็ดเหนื่อยกายหรือใจเลย

เมื่อพระสูรยจันทรประทีปพุทธเจ้าได้เทศนาพระสูตรนี้จบลงในเวลา 60 จุลกัปแล้ว พระองค์ได้ตรัสแก่หมู่พระพรหม มาร สมณะและพราหมณ์ รวมทั้งเทวดา มนุษย์ และอสูรทั้งหลายในที่ประชุม โดยตรัสว่า "คืนนี้ในเวลาเที่ยงคืนตถาคตจะเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว"

ในเวลานั้น มีพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งนามว่า ศรีครรภะ พระสูรยจันทรประทีปพุทธเจ้าได้ประทานคำพยากรณ์แก่ท่าน โดยได้ประกาศแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า "ศรีครรภโพธิสัตว์ผู้นี้ จะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปมีพระนามว่า วิมลกายตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ" หลังจากพระพุทธเจ้าได้ประทานคำพยากรณ์นี้จบแล้ว พระองค์ได้เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานในเวลาเที่ยงคืนของวันนั้นเอง

---

[3] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 210–212.

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระวรประภาโพธิสัตว์ได้ยึดถือสัทธรรม ปุณฑรีกสูตรนี้ต่อมา ราชโอรสทั้ง 8 องค์ของพระสูรยจันทรประทีปได้ยอมรับเอาพระวรประภาโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ของตน พระวรประภาโพธิสัตว์ได้สั่งสอน เปลี่ยนแปลง และปลุกเร้าให้พวกเขามีความตั้งใจแน่วแน่ต่อการบรรลุอนุตตรสัมมสัมโพธิ ราชโอรสทั้ง 8 องค์ได้ถวายเครื่องสักการะแก่พระพุทธะมากมายหลายร้อยพันหมื่นล้านพระองค์ และหลังจากนั้นราชโอรสทั้ง 8 องค์สามารถบรรลุพุทธมรรคได้ องค์สุดท้ายได้เป็นพระพุทธะองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ทีปังกร[4]

จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะสัสสตทิฏฐิ คือพระพุทธเจ้าไม่ได้ปรินิพพานไปไหนแต่สถิตอยู่รวมกับพระอดีตพุทธเจ้าทุกพระองค์ชั่วนิรันดร์กาล ก่อให้เกิดแนวคิดเรื่อง “พระอาทิพุทธ” คือพระพุทธเจ้าองค์ปฐม พระพุทธเจ้าองค์ต่อๆ มาเป็นเสมือนองค์ “นิรมาณกาย” สืบทอดเท่านั้น ดังมีข้อความในบทที่ 16 บทการหยั่งอายุกาลของ พระตถาคต กล่าวไว้ว่า

ในเวลานั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและที่ประชุมใหญ่ทั้งหมดว่า “สาธุชนทั้งหลาย เธอจะต้องเชื่อและเข้าใจคำพูดอันจริงแท้ของพระตถาคตเจ้า” อีกครั้งหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสแก่ที่ประชุมใหญ่ว่า “เธอจะต้องเชื่อและเข้าใจคำพูดอันจริงแท้ของพระตถาคตเจ้า” และอีกครั้งหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสแก่ที่ประชมใหญ่อีกว่า “เธอจะต้องเชื่อและเข้าใจคำพูดอันจริงแท้ของพระตถาคตเจ้า”

เวลานั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและที่ประชุม รวมทั้งพระเมตไตรยในฐานะผู้นำได้ยกสองมือประนมขึ้น แล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ได้ทรงโปรดอธิบาย พวกข้าพระองค์จะเชื่อและยอมรับพระพุทธวาจา พระเจ้าข้า” พวกเขาได้กล่าวอย่างนี้สามครั้งแล้ว ได้กราบทูลอีกครั้งว่า “ขอพระองค์ได้ทรงโปรดอธิบาย พวกข้าพระองค์จะเชื่อและยอมรับพระพุทธวาจา พระเจ้าข้า”

ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้กล่าวคำขอร้องซ้ำถึงสามครั้ง และได้กล่าวย้ำอีกครั้งหนึ่งแล้วพระองค์จึงได้ตรัสว่า “พวกเธอทั้งหลายจะต้องตั้งใจฟังให้ดีและสดับความเร้นลับของพระตถาคตและอภิญญาของพระองค์ ในโลกทั้งหลาย บรรดาเทวดา มนุษย์ และ อสูร ต่างเชื่อกันว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าในปัจจุบัน หลังจากที่เสด็จออกจากพระราชวังแห่งศากยวงศ์แล้วพระองค์ได้ประทับนั่ง ณ สถานที่แห่งการปฏิบัติบำเพ็ญเพียร ซึ่งไม่

---

[4] คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย, **สัทธรรมปุณฑรีกสูตร**, แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตโดย ชะเอม แก้วคล้าย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547), หน้า 22–23.

ไกลจากเมืองคยานัก และ ณ ที่นั่น พระองค์ได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิ แต่สาธุชนทั้งหลาย แท้จริงแล้ว **เราได้บรรลุพุทธภาวะนั้นมาเป็นเวลายาวนานมาแล้ว หลายร้อยพันหมื่นล้านยุตะกัปนับไม่ถ้วน ไม่มีขอบเขตจำกัด**[5]

ข้อความในบรรทัดสุดท้ายสองบรรทัดนี้ที่นักบวชญี่ปุ่นนำไปตีความหมาย กล่าวคือ ท่านนิชิเรน ได้รับแรงบันกาลใจจากสัทธรรมปุณฑรีกสูตรเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะบทที่ 15 “ตถาคตายุษประมาณปริวรรต” ท่านถือว่าพระศรีศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นเพียงนิรมานกายของพระพุทธเจ้าองค์ปฐม ซึ่งตรัสรู้มาแล้วเนิ่นนานจนนับกาลมิได้แล้ว และสุดท้ายท่านสรุปว่าตัวท่านเองคือผู้สำแดงร่างของพระพุทธเจ้าองค์ล่าสุด ถึงกับตั้งสมญานามตนเองว่า “ไดโชนิน” ซึ่งแปลว่า “พระมหามุนี” นอกจากนี้บทท้าย ๆ คือบทที่ 26 –27 ซึ่งท่านนิชิเรนนำแนวคิดชื่อพระสูตรไปใช้เป็นบทสัมภาวนา “นามเมียวโฮเรงเงเกียว” (นโม สทฺธรฺมปุณฺฑรีกสฺย) และสร้างมณฑลสัญลักษณ์ ซึ่งเรียกว่า “ไดโมกุ” เป็นวัตถุแห่งการบูชา[6]

นอกเหนือจากพระพุทธเจ้าจะมีองค์ปฐมหรือพระอาทิพุทธเจ้าแล้วองค์อื่น ๆ เป็น พระนิรมาณกาย เพื่อลงมาโปรดเวไนยรัตย์ในมนุษย์โลก แนวคิดของมหายานในสัทธรรมปุณฑรีกสูตรยังถือว่า พระอรหันตเถระผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าเมื่อดับขันธนิพพานแล้วก็ยังจะกลับมาตรัสรู้พระพุทธเจ้าอีกทุกองค์ ดังพุทธพยากรณ์ถึงพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปะ สาวกของเราคนนี้ในชาติอนาคตเขาจะได้เข้าเฝ้าพระพุทธะพระผู้มีพระภาคเจ้า สามพันพันล้านพระองค์ ได้ถวายทาน ถวายความเคารพ ถวายพระเกียรติและสรรเสริญพระองค์ ทำการประกาศคำสอนอันยิ่งใหญ่มากมายของพระพุทธะทั้งหลายอย่างกว้างขวาง และในชาติสุดท้ายเขาจะได้เป็นพระพุทธะพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **รัศมีประภาสตถาคต** ผู้ควรแก่การบูชา ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ผู้สมบูรณ์ด้วยวิชชาและความประพฤติ ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ยอดเยี่ยมอันหาใครเสมอเหมือนมิได้ ผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ผู้เป็น ครูของเทวดาและมนุษย์ พระพุทธะ พระผู้มีพระภาคเจ้า พุทธเกษตรของพระองค์มีชื่อว่า **มหาวยูหะ** พระพุทธะพระองค์นี้ทรงมีพระชนมายุยาว 12 จุลกัป สมัยสุทธิธรรมของพระองค์ดำรงอยู่ในโลกนาน 20 จุลกัป และสมัยรูปธรรมจะดำรงต่อไปอีก 20 จุลกัป

พุทธเกษตรของพระองค์ได้รับการประดับประดาอย่างเลอเลิศ ไม่มีมลทินหรือความชั่วร้าย ไม่มีเศษกระเบื้องหรือเศษหินเศษปูนไม่มีหนามหรือต้นไม้มีหนาม ไม่มีสิ่งปฏิกูลหรือสิ่ง

---

[5] คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย, **สัทธรรมปุณฑรีกสูตร**, หน้า 370–371.

[6] เรื่องเดียวกัน หน้า 11.

โสโครกทั้งหลาย แผ่นดินราบเรียบ ไม่มีที่สูงที่ต่ำ ไม่มีหลุมบ่อ พื้นจะเป็นแก้วไพฑูรย์มีต้นไม้อัญมณีขึ้นเรียงรายข้างถนน และมีเชือกทองกั้นบอกขอบเขตถนน ดอกไม้มณีโปรยปรายกระจายไปทั่วทุกแห่งจะดูบริสุทธิ์และสะอาด พระโพธิสัตว์แห่งพุทธเกษตรนั้นจะมีจำนวนมากมายหลายพันล้านนับไม่ถ้วน และหมู่พระสาวกก็จะมีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วนเช่นกัน จะไม่มีการทำงานของมาร แม้ว่าจะมีพวกมารที่นั้น แต่พวกเขาจะคุ้มครองพระธรรมของพระพุทธเจ้า[7]

จากประเด็นต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้ามีข้อแตกต่างกันมากระหว่างเถรวาทมหายาน โดยเป็นการตีความหมายของพระพุทธเจ้าตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร ซึ่งจีนและญี่ปุ่นถือว่าเป็นพระสูตรศักดิ์สิทธิ์ นิกายนิชิเรนของญี่ปุ่น นำไปเป็นบทสวดนมัสการว่า “นัมเมียวโฮเร็งเงเคียว” “นโมสทฺธรฺมปณฺฑริกสฺย” ขอนอบน้อมแด่สัทธรรมปุณฑรีกสูตร อันแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการแห่งการตีความหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ต่างกันโดยสิ้นเชิงระหว่างนิกายเถรวาทกับมหายาน ซึ่งเป็นจุดความสนใจให้ผู้เขียน ใคร่จะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบในเรื่องนี้

**การเปรียบเทียบเรื่องพระพุทธเจ้าตามนัยแห่งสัทธรรมปุณฑรีกสูตรกับฝ่ายเถรวาท**

เมื่อได้ทราบความเป็นมาและหลักคำสอนหลักของสัทธรรมปุณฑรีกสูตรพอสมควรแล้ว ต่อไปจะเป็นการกำหนดเปรียบเทียบเรื่องพระพุทธเจ้าตามนัยแห่งสัทธรรมปุณฑรีกสูตรกับฝ่ายเถรวาท โดยจัดแสดงเป็นตารางเพื่อความเข้าใจง่ายเป็น 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. การบำเพ็ญพุทธการกธรรมในฐานะพระโพธิสัตว์
2. บทบาทของพระพุทธเจ้า
3. สถานภาพของพระพุทธเจ้าหลังปรินิพพาน

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| 1. การบำเพ็ญพุทธการกธรรม | การบำเพ็ญพุทธการกธรรม คือธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า หรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตรไม่ได้ระบุไว้ชัดเจน ซึ่งหาก | **โพธิสัตว์** หรือ **พระโพธิสัตว์** หมายถึงท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นคำที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าสมัยที่ยัง |

[7] สมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย, **สัทธรรมปุณฑริกสูตร**, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ Burton Watson ซึ่งถ่ายทอดจากฉบับภาษาจีนอีกทอดหนึ่ง ฉบับภาษาไทยโดยสมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภา, 2542), หน้า 182–183.

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| ในฐานะพระโพธิสัตว์ | อนุวัติตามหลักการของมหายานโดยทั่วไป ก็คือ บำเพ็ญโพธิสัตวจริยา ซึ่งประกอบด้วยโคตร อธิมุกขี อนุตรบูชา โพธิจิตตุปบาท ประณิธิจิต พยากรณ์ โพธิปักขิยธรรมจริยา และปารมิตาจริยา การบำเพ็ญบารมีนั้นมีเพียง 6 บารมี คือทาน ศีล ขันติ วิริยะ ธยานะ (ฌาน) และปรัชญา (ปัญญา) ผิดจาก ฝ่ายเถรวาทซึ่งมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ สัจจะ อธิษฐาน ขันติ เมตตา และอุเบกขา<br>อย่างไรก็ดี ทั้ง 6 บารมีของมหายานเป็นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ครองเรือน และเพิ่มอีก 4 บารมี (รวม 10) เป็นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ออกบวช ได้แก่<br>**อุบาย** ความฉลาดรู้วิธีนำผู้ที่อยู่ในที่มืดให้เดินทางไปทางแสงสว่างเข้าสู่มรรคาของนิพพานได้ เหมือนควาญช้างผู้สามารถ รู้จักวิธีฝึกช้าง วิมลเกียรตินิรเทศสูตรของมหายาน อธิบายอุปมาว่า อุบายเป็นบารมีคู่ปัญญา (ปรัชญา) มีธรรม คือ เมตตาเข้ามาประกอบ เปรียบว่า ปัญญา (ปรัชญา) เป็นแม่ (ของพระโพธิสัตว์) และมีอุบายเป็นพ่อ เป็นคู่อยู่ด้วยกัน คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงสามารถก่อให้เกิดลูกขึ้นมาเป็นตัวตนได้ | บำเพ็ญบารมีอยู่ในชาติก่อนๆ คือในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เป็นต้น พญาช้างฉัททันต์ พระมหาชนก พระเวสสันดร ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะนับว่าเป็นพระโพธิสัตว์นั้น คือผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิ คือปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แล้วการบำเพ็ญบารมีเพื่อการนั้นติดต่อกันทุกภพทุกชาติไม่ขาดตอน บารมีบำเพ็ญนั้นคือบารมี 10 อย่าง หรือทศบารมี ได้แก่ เนกขัมมะ วิริยะ เมตตา อธิษฐาน ปัญญา ศีล ขันติ อุเบกขา สัจจะ ทาน<br>พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาและมุ่งหวังโพธิญาณคือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องบำเพ็ญพุทธการกธรรม คือธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่า “ทศบารมี” คือบารมี 10 ซึ่งมีกล่าวไว้ในคัมภีร์อปทาน และคัมภีร์พุทธวงศ์ สรุปได้ดังนี้<br>**ทานบารมี** ในอปทานกล่าวว่า |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | **ประณิธาน** ความตั้งใจมั่น อธิษฐานใจให้ตรง ให้มั่นอยู่กับที่ ในที่นี้หมายถึงความมุ่งมั่นช่วยเหลือสรรพสัตว์เหล่าอื่นไม่จำกัด เท่ากับสัญญาหรือปฏิญญา ไม่เปลี่ยนและไม่สิ้นไปเสียก่อนที่นรกจะมอดไหม้ หมดสิ้นผู้มีความทุกข์ทั้งหลาย<br>**พละ** กำลัง ในที่นี้หมายถึงกำลังแห่งเมตตาที่พระโพธิสัตว์ได้สั่งสมมา ใช้เมตตาธรรมนั้นเป็นพลังแผ่ไปในหมู่สัตว์ทั้งหลายถึงขั้นอัปปมัญญา คือเมตตาอันหาประมาณมิได้ ไม่มีขอบเขต และไม่สิ้นสุดจนถึงที่สุดแห่งพลัง<br>**ญาณ** ความรู้ พระบารมีข้อนี้มีอธิบายคล้ายลักษณะแห่งปัญญา (ปรัชญา) บารมีข้อ 6 ของพระโพธิสัตว์ผู้ครองเรือน และเน้นหนักมากถึงความเป็นคู่ของญาณ (ปรัชญา) กับอุบาย ซึ่งต้องเดินไปด้วยกัน (ในการบำเพ็ญ) ประกอบด้วยเมตตา ระดับอัปมัญญาเป็นเครื่องประคับประคองซึ่งจักเกิดผลในสุดท้าย เปรียบด้วยฐานะแห่งบิดามารดาสามารถก่อให้เกิดบุตรและประคับประคองบุตรตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนกระทั่งคลอดด้วยความรักใคร่เมตตาฉันใด ญาณ (ปรัชญา) ซึ่งเดินอยู่คู่กับอุบายมีเมตตาเป็นธรรมร่วมประคองอยู่ | คือการให้สิ่งที่ควรให้ เน้นการให้แก่ผู้ที่จำเป็น ในพุทธวงศ์ ความคิดเป็นแบบอุดมคติ คือเป็นการให้สิ่งที่ตนมีทั้งหมด โดยไม่จำกัด เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สมบัติทั้งหมด พร้อมที่จะออกบวช เปรียบการให้นี้กับการคว่ำหม้อ ใช้ศัพท์ว่า วมเต แปลว่า สำรอก แสดงว่า ปราศจากความอาลัยใยดีในของนั้น<br>**ศีลบารมี** อปทานกล่าวเพียงว่าให้ครบถ้วน พุทธวงศ์เพิ่มเติมว่าต้องรักษาศีลให้เคร่งครัดตลอดเวลา และพร้อมที่จะสละชีวิต เพื่อรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ เหมือนจามรียอมตายเพื่อรักษาชนหาง แสดงอุดมคติของการถือคุณธรรมที่ประณีต พร้อมที่จะสละสิ่งหยาบ คือกาย เพื่อรักษาส่วนละเอียดคือศีลไว้ ศีลในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเบญจศีล ท่านระบุไว้ว่า เป็นศีลในภูมิ 4 ซึ่งในอรรถาธิบายว่า ได้แก่จาตุปาริสุทธิศีล<br>**เนกขัมมบารมี** อปทานกล่าวเพียงว่าต้องบำเพ็ญให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมะคือการออกบวช เพราะเห็นภัยในสัง |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | ด้วยก็ฉันนั้น<br>**มหายาน** ถือคติการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุขั้นสูงสุด หรือใช้ชีวิตหมดความทุกข์ที่เรียกว่าถึงโมกษะ คือการหลุดพ้นหรือนิพพาน คือการหมดกิเลส ดำเนินตามหลัก**พระโพธิสัตวมรรค**ของท่านมหาเถรนาคารชุน นักปราชญ์ผู้ใหญ่ฝ่ายลัทธิมาธยามิกะ ผู้พิจารณาเห็นกิเลสของผู้ปฏิบัติธรรมซึ่งมีความสูงต่ำต่างกัน ผู้ปฏิบัติธรรมบางพวกอาจถือเคร่งครัดในการปฏิบัติ เชื่อว่าความดีความชั่วเป็นของตัวเอง ตนเองต้องพึ่งตนเอง จะพึ่งอำนาจจากภายนอกไม่ได้ แต่อีกพวกถือความสะดวกในการปฏิบัติ เห็นในหลักว่าหากมีศรัทธา (ความเชื่อ) อย่าง ถ่องแท้ เช่น ความเชื่อพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แล้วตั้งสติสวดมนต์บูชาอ้อนวอนต่อพระพุทธเจ้า (เช่น พระอมิตาภพุทธเจ้า) ดังนี้ก็อาจทำตนให้พ้นจากความทุกข์ และสามารถช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ตามไปด้วยก็ได้ ท่านนาคารชุน พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายมหายานวาง หลักหลุดพ้นไว้ ดังนี้<br>๑. ดำเนินตามมรรค 8 (ไม่ทิ้งอรหัตมรรคเช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท)<br>๒. ดำเนินตามหลักฌานสมาบัติ (หลักนิกายเซน) เพื่อค้นหาความจริงตาม | สาระ บทอุปมาเปรียบการออกบวชกับการออกจากเรือนจำ บุคคลอยู่ในเรือนจำต้องอยู่ในที่คุมขัง กายไม่อิสระ การออกบวชเป็นการละสภาพคุมขังทางจิต ให้พ้นจากสังสารวัฏไปสู่หนทางแห่งความอิสระ ฉะนั้นผู้ที่ออกด้วยความยินดี ปราศจากความอาลัยอาวรณ์ การออกบวชดังกล่าวนี้จึงเป็นการบวชด้วยความเข้าใจ ไม่ใช่สักแต่ว่าบวชเพราะธรรมเนียมประเพณีกำหนดไว้ หรือด้วยเหตุผลอื่น<br>**ปัญญาบารมี** พุทธวงศ์กล่าวในแนวเดียวกับอปทาน คือหมายถึงการไปไต่ถามความรู้จากผู้อื่น พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมในการอุปมาว่าการหาความรู้นี้ ควรกระทำประดุจพระภิกษุบิณฑบาตไปสู่ทุกๆ บ้านโดยไม่เลือกฐานะ บุคคลผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีจะแสวงหาความรู้อย่างถูกต้อง คือมุ่งเอาความรู้จริงมิได้เลือกฐานะของอาจารย์ แม้อาจารย์มีฐานะต่ำต้อย ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีก็ควรไปไต่ถาม<br>**วิริยบารมี** อปทานกล่าวเพียงว่าให้กระทำให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบาย |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | พระธรรม<br>๓. ส่งจิตให้เข้าสู่ความสึกลับของจักรวาลของชีวิต ฯลฯ ตามหลักของนิกาย มนตรยาน<br>๔. ดำเนินตามหลัก “ศรัทธายังประโยชน์ให้สำเร็จ” คือ ศรัทธาต่อพระอมิตาภพุทธเจ้า หรือพระอักโษภยพุทธเจ้าตามหลักของนิกายโยโด (นิกายสุขาวดี) หรือนิกายชิน (นิกายศรัทธา)<br>ฝ่ายมหายานรับว่า การปฏิบัติตามทางเหล่านี้ ชื่อว่าปฏิบัติตามโพธิสัตวมรรค ช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์ได้และช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้เช่นเดียวกัน<br>มีข้อควรสังเกตและศึกษาก็คือ ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตรนั้น มีพุทธเกษตรถึง 18,000 พุทธเกษตร ในพุทธเกษตรเหล่านั้น พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ทั้งหมดที่ประพฤติข้อวัตรปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ด้วยความฉลาดในอุบาย อันมีการฟัง การยึดมั่นและการน้อมใจเชื่อเป็นเหตุต่าง ๆ มิใช่น้อย ก็ได้ปรากฏให้เห็นในพุทธเกษตรเหล่านั้น<br>ข้อเปรียบเทียบที่แตกต่างกันระหว่างเถรวาทและมหายานในเรื่องพระอรหันตสาวก คือในฝ่ายเถรวาทนั้นพระสาวกที่ได้ | เพิ่มเติมว่าควรรักษาไว้ให้มีอยู่ตลอดกาล เปรียบเทียบได้กับ ราชสีห์ผู้มีความเพียรเสมอกันทั้งในเวลา นั่ง ยืน เดิน จากตัวอย่างนี้เราจะสันนิษฐานได้ว่า คำว่า “วิริยะ” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง “ความเพียร” ในความหมายถึงความเพียรที่จะกระทำสิงใดสิ่งหนึ่งอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน แต่หมายถึงพละกำลังความกระตือรือร้น ว่าตามรูปศัพท์แล้ว วิริยะมาจาก วีระ แปลว่า ภาวะของผู้ที่แข็งแรง และจะเห็นว่าเปรียบเทียบว่าราชสีห์มีวิริยะเฉพาะเวลานั่ง ยืน และเดิน เวลานอนไม่ต้องใช้พละกำลัง<br>**ขันติบารมี** พุทธวงศ์เพิ่มเติมจากอปทานว่า คือการอดทนต่อคำสรรเสริญและนินทา ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ เหมือนแผ่นดินยอมทนได้ทั้งขอดีและเลว<br>**สัจจบารมี** พุทธวงศ์เน้นการพูดตามความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงจากความจริง อุปมาดาวประกายพรึกที่โคจรไปตามธรรมชาติ ทำให้เข้าใจได้ว่าการพูดตามจริงนี้หมายถึงการพูดถูกต้อง |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | บรรลุอรหัตตผลแล้ว ถือว่าหมดสิ้น อาสวะแล้ว เมื่อดับขันธ์เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน ก็เหมือนไฟสิ้นเชื้อ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป แต่คติมหายานตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร พระอรหันตสาวกเหล่านั้นทุกองค์ต้องกลับมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคตอีก ซึ่งไม่ต่างอะไรกับสภาพของพระโพธิสัตว์อื่นๆ ดังข้อความว่า<br>ดูก่อนศาริบุตร ในอนาคตกาล เมื่อเธอได้ธำรงพระสัทธรรมของพระตถาคตทั้งหลายหมื่นแสนโกฏิ ด้วยจำนวนกัลป์ ที่นับไม่ได้ ที่ประมาณไม่ได้ คำนวณไม่ได้ และได้ทำการบูชาต่าง ๆ ทั้งประพฤติข้อปฏิบัติของพระโพธิสัตว์นี้ให้บริบูรณ์ จักได้เป็นพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลก นามว่า **ปัทมประภา** ที่ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นนายสารถีผู้ฝึกบุรุษที่ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานและเป็นผู้จำแนกธรรม<br>นอกจากจะได้พยากรณ์พระ สารีบุตรว่าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตร บทที่ 4-5-6-7-8-9 ก็ได้มีการพยากรณ์พระอรหันต | ตามสัจจธรรม คือความจริงแห่งธรรมชาตินั่นเอง<br>**อธิษฐานบารมี** อปทานกล่าวว่าคือการทำจิตใจให้มั่นคง พุทธวงศ์กล่าวระบุชัดว่า เป็นความไม่หวั่นไหว “ในธรรมนั้น” ซึ่งน่าจะหมายถึงพระโพธิญาณ คือมีความตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ<br>**เมตตาบารมี** อปทานกล่าวว่าต้องบำเพ็ญจนถึงที่สุด ซึ่งพุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมด้วยอุปมาว่าบำเพ็ญเหมือนน้ำที่ไหลตามแม่น้ำลำคลอง ย่อมชำระสิ่งสกปรกทุกอย่างที่ไหลผ่านโดยไม่เลือก ความเมตตาของผู้บำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแสดงความรักความปรารถนาดีต่อทุกคน ไม่จำกัดมิได้มุ่งหวังประโยชน์จากการกระทำนั้น<br>**อุเบกขาบารมี** อปทานอธิบายว่าเป็นการวางใจเสมอในโลกธรรม ในพุทธวงศ์อธิบายและอุปมาของอุเบกขาบารมีคล้ายกับของขันติบารมีมาก คือเทียบกับความไม่หวั่นไหวของแผ่นดิน ต่างกันอยู่ที่การ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | สาวกองค์อื่นๆ ว่าจักได้ตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นต้นว่า<br>- พระมหากัสสปะ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า รัศมีประภาส<br>- พระสุภูติเถระเป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า รัตนสมภพ<br>- พระมหากัจจายนะ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ชามพูนทประภาส<br>- พระมหาโมคัลลานะ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ตมาลปัตรจันทนคันธะ<br>- พระปุณณมันตานีบุตรเถระ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ธรรมประภาส<br>- พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสมันตประภาส<br>- พระอานนทเถระ เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า สาครวรธรพุทธิ<br>- พระราหุลเถระ เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า สัปตรัตนปัทมวิกรานถคามี<br>นอกจากนี้ ยังมีข้อน่าสังเกตด้วยว่า ภิกษุณี ผู้เป็นอรหันตสาวิกา เช่น พระมหาปชาบดีโคตรมี พระเจ้าน้านาง ก็ได้รับพยากรณ์ว่าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า สรรพสัตว์ปริยทรรศน์ และยโสธราภิกษุณี | เน้น คือ ขันติบารมีเน้นที่การทนได้ข่มได้ ถ้ายังต้องข่ม ก็แสดงว่ายังหวั่นไหวในสิ่งนั้น ไม่ว่าในทางดีหรือไม่ดี แต่มีความเข้าใจ ไม่ควรทำตามเช่นนั้น จึงบังคับใจไว้ แต่อุเบกขาบารมีเน้นความไม่โกรธ ไม่ยินดี วางเฉย เป็นภาวะจิตปรกติของผู้ประพฤติระดับสูง มีเหตุการณ์ดีหรือไม่ดี ก็ไม่หวั่นไหว เป็นธรรมชาติโดยไม่ต้องทนไม่ต้องข่มแต่ประการใด<br>ในการบำเพ็ญทศบารมีหรือพุทธการกธรรม จะต้องเป็นไปให้พรั่งพร้อมแห่งองค์ธรรมทั้ง 10 ข้อ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา จะขาดข้อใดข้อหนึ่งมิได้ สมจริงดังพระพุทธดำรัสตอบพระสารีบุตรเถระในคัมภีร์ พุทธวงศ์ถึงการที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณอันสูงสุด และที่ตรัสไว้ในสโมธานกถาแห่งจริยาปิฎกว่า บารมีที่เกินกว่า 10 ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า 10 ก็ไม่มี ทรงบำเพ็ญบารมีทุกอย่างไม่ยิ่งไม่หย่อน ทรงให้ทานที่ควรให้ ทรง |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | มารดาพระราหุล ก็จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า **รัศมีศตสหัสสปริบูรณธวัช**<br>สรุปความว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน แม้ว่าบำเพ็ญบารมี 6 หรือ 10 เช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท แต่ก็มีข้อปลีกย่อยแตกต่างกัน ทั้งต้องบำเพ็ญโพธิสัตวจริยา และสมาทานโพธิสัตวศีลด้วย และเมื่ออุบัติเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้วได้บรรพชาอุปสมบทและสำเร็จเป็นพระอรหันตสาวกก็ยังต้องเวียนกลับมาอุบัติเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ ปรินิพพานแล้วก็ไม่ได้ดับสูญไปอย่างฝ่ายเถรวาท แต่สถิตนิรันดร์ในพุทธเกษตร เพื่อสั่งสอนสัตว์ต่อไป | บำเพ็ญศีลโดยหาเศษมิได้ ถึงเนกขัมมะบารมีแล้ว... จึงบรรลุสัมโพธิญาณสูงสุด<br>ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ลักษณะการบำเพ็ญนั้นเป็นธรรมสมังคี คือเป็นไปด้วยกัน เพียงแต่ว่าในชาติภพนั้น ๆ จะบำเพ็ญหนักไปในบารมีใด เช่นพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญครบถ้วนทุกบารมี แต่เน้นเรื่องทานบารมี ดังนี้ เป็นต้น<br>ในการบำเพ็ญนั้น ให้เห็นความเกียจคร้านเป็นภัย เห็นการทำความเพียรเป็นทางเกษม ในขณะเดียวกันให้เห็นความวิวาทเป็นภัย เห็นความไม่วิวาทเป็นทางเกษม จงกล่าววาจาอ่อนหวานอันสมัครสมานสามัคคีกัน เพราะคำกล่าวนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย<br>ประการสุดท้าย พึงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัยและเห็นความไม่ประมาทเป็นทางเกษม และก็เจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ประการ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| 2.บทบาทของพระพุทธเจ้า | พระพุทธเจ้าของฝ่ายมหายาน แม้แต่ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตรมีทั้งพระเทวพุทธ คือ พระพุทธเจ้าบนสรวงสวรรค์ ประกอบด้วยพระอาทิพุทธ ซึ่งเป็นแนวคิดแบบพราหมณ์ คือมีพระพุทธเจ้าพระองค์แรกเกิดพร้อมกับโลก ทรงแบ่งกาย (หรืออวตาร) คือสัมโภคกายมาเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อตรัสรู้และโปรดสัตว์เป็นคราวๆ<br>อนึ่ง เทวพุทธ ยังหมายถึงพระธยานิพุทธ ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพระโพธิสัตวมรรคและตรัสรู้ ตลอดจนทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์อยู่ ณ พุทธเกษตรแดนสวรรค์ พระเทวพุทธทรงเป็นอมตนิรันดร์ แม้ทุกวันนี้ก็ยังทรงแสดงธรรมอยู่โดยไม่ขาดสาย<br>จากแนวคิดพระอาทิพุทธตามที่กล่าวถึงในสัทธรรมปุณฑรีกสูตร ทำให้สาวกบางคนตีความเอาเอง เช่น นิชิเรน ไดโชนิน เข้าใจว่าตนเองอวตารจากพระอาทิพุทธ ประกาศตนเป็นศาสดา บำเพ็ญพุทธกิจเช่นนี้ก็มี<br>ในส่วนของพระมานุษีพุทธเจ้า เช่น พระโคดมศากยมุนีองค์ปัจจุบัน ถือว่าตรัสรู้ในโลกมนุษย์ สังขารเป็นไปตามกฎธรรมดาของมนุษย์ แต่เมื่อปรินิพพานแล้วก็จะเสด็จไปสถิต ณ พุทธเกษตรชั่ว | พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา หมายถึงกิจวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประจำวัน มี 5 อย่างคือ<br>1. เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์<br>2. เวลาเย็น ทรงแดงธรรม<br>3. เวลาค่ำ ทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ<br>4. เวลาเที่ยงคืน ทรงตอบปัญหาของเทวดา<br>5. เวลาเช้ามืด ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่ควรเสด็จไปโปรด<br>พุทธกิจที่ทรงบำเพ็ญนั้น คือการทรงบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี 3 ประการคือ<br>1. โลกัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก<br>2. ญาตัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ<br>3. พุทธัตถจริยา พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า<br>บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้นำ มี 2 สถานะ คือ ในฐานะองค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าสถานะ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | นิรันดรเช่นเดียวกัน เพราะทรงเป็นสัมโภคกายของพระอาทิพุทธเท่านั้น | หนึ่ง และอีกสถานะหนึ่งคือผู้บริหารการพระศาสนายัง พุทธกิจให้ดำเนินไปด้วยความราบรื่นเรียบร้อย ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นชัดถึง 2 สถานภาพนี้<br>**1. พระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดาอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า**<br>ในปาสาทิกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสกะพระจุนทะและพระอานนท์ถึงองค์ประกอบของศาสนาไว้ 3 ประการคือ (1) ศาสดา (2) หลักธรรม (3) สาวก ถ้าศาสดาไม่ดี หลักธรรมไม่ดี และสาวกก็ไม่ดี คือย่อมปฏิบัติตามหลัก (ที่ไม่ดี) นั้น ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกก็จะถูกตำหนิติเตียน ผู้ปฏิบัติตามคำชักชวน (คือศาสนิก) ก็จะไม่ได้บุญ แต่ถ้าศาสดาดี หลักธรรมดี และสาวก ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกก็จะได้รับคำสรรเสริญ ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมก็ได้บุญ ตอนท้ายตรัสสรุปว่า พระองค์ หลักธรรม และสาวกของพระองค์เป็นองค์ประกอบที่ดี พรหมจรรย์ของพระองค์จึงบริบูรณ์ครบถ้วนแพร่หลายกว้างขวาง<br>คำว่า ศาสดาแปลตามศัพท์ว่า |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | ผู้สอน หรือผู้สั่งสอน ตรงข้ามกับคำว่าสาวกแปลว่า ผู้ฟัง คือผู้ปฏิบัติตามพระศาสดานั่นเอง ในฐานะศาสดา พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอน ที่ทำให้คำสอนของพระองค์ควรแก่การประพฤติปฏิบัติตาม และทำให้เหล่าสาวกเกิดความมั่นใจ เคารพเลื่อมใสในพระองค์อย่างแท้จริง มีชื่อว่า อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน มี 3 ประการคือ<br>1) **อภิญญายธัมมเทศนา** ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงเองแล้ว จึงทรงสั่งสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตามในธรรมที่ควรเห็นจริง<br>2) **สนิทานธัมมเทศนา** ทรงแสดง ธรรมมีเหตุผล ทรงชี้แจงให้เห็นเหตุผล ไม่เลื่อนลอย<br>3) **สัปปาฏิหาริยธัมมเทศนา** ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัศจรรย์ ทรงสั่งสอนให้มองเห็นชัดเจนสมจริงจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัศจรรย์ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง มีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ คือลีลาในการสอนหรือพุทธวิธีในการสอน หรือเทศนาวิธี 4 ประการ คือสันทัสสนา สมาทปนา สมุตเตชนา สัมปหังสนา<br>**2. พระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักบริหาร**<br>พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำในการบริหารจัดการคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม คือ การประดิษฐานพระพุทธศาสนา<br>ตัวอย่างหนึ่งคือเรื่องการบัญญัติพระวินัย ทรงมองเห็นการณ์ไกลว่าพรหมจรรย์ หมายถึงพระศาสนาคือพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่นานหรือไม่นานย่อมขึ้นอยู่กับการบัญญัติ พระวินัยเป็นสำคัญ การบัญญัติพระวินัยนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีเหตุผลรองรับ ดังที่ตรัสแสดงไว้ว่า<br>ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ 10 ประการ คือ<br>1. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | 2.เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์<br>3.เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก [คนหน้าด้าน – ผู้วิจัย]<br>4.เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม<br>5. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต<br>6. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต<br>7. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส<br>8. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว<br>9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม<br>10.เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย<br>แม้เรื่องการสังคายนาก็ทรงคาดการณ์ไกลว่าจะต้องเกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน จึงทรงตรัสให้แนวทางไว้<br>**หลักการสังคายนา** ต้องพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ สอบทานพยัญชนะกับพยัญชนะ อย่าทะเลาะวิวาทกัน ถ้าภิกษุทรงจำอรรถและพยัญชนะมาผิดหรือถูก อย่าเพิ่งชื่นชม ยอมรับ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | หรือคัดค้าน แต่ควรร่วมกันพิจารณาตรวจสอบให้ดีก่อน **ส่วนธรรมที่ควรสังคายนา** ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8<br>การอุบัติขึ้นมาในโลกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นของยาก เมื่อเสด็จอุบัติขึ้นมาแล้วทรงเป็นเอกบุคคล ทรงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา นับแต่กาลตรัสรู้แล้ว ทรงประกาศพระศาสนาจนตราบเท่าวาระสุดท้ายที่เสด็จดับขันธ ปรินิพพาน พระองค์ทรงเป็นผู้นำ เป็นนักบริหารการพระศาสนาด้วยยุทธวิธีที่เยี่ยมยอด ด้วยพระกุศโลบายที่ล้ำเลิศ สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปอย่างมั่นคง ในท่ามกลางกระแสอันเชี่ยวกรากของลัทธิพราหมณ์และลัทธิครูทั้ง 6 ตลอดจนเจ้าลัทธิทรรศนะทางอภิปรัชญาถึง 62 |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | ทรรศนะ (ทิฏฐิ 62) หากปราศจากการบริหารเชิงยุทธวิธี (Strategic Management) แล้ว คงจะไม่ประสบผลสำเร็จได้ถึงเพียงนี้ ทรงได้พุทธบริษัทเข้ามามากมายสมดังพระปณิธานเมื่อแรกที่ได้ทรงจัดส่งพระอรหันตสาวกไปประกาศพระศาสนา |
| 3. สถานภาพของพระพุทธเจ้าหลังปรินิพพาน | ฝ่ายมหายานถือว่าพระอาทิพุทธ สถิตอยู่ในแดนพุทธเกษตรสรวงสวรรค์นิรันดร แม้พระธยานิพุทธก็เช่นกัน ส่วนพระมานุษีพุทธ เช่นพระโคดมพุทธเจ้า เป็นต้น สังขารย่อมตกอยู่ในกฎธรรมชาติของมนุษย์ มีเกิดแก่เจ็บตายแต่เมื่อปรินิพพานแล้วก็กลับเสด็จไปสู่พุทธเกษตรดังเดิม<br>ในส่วนพระอรหันตสาวก ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เมื่อนิพพานในชาตินี้แล้วยังจะต้องกลับมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกตามคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าและตามพระสัทธรรมปุณฑรีกสูตร ครั้นได้กลับมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์แล้ว เมื่อปรินิพพานจึงจะไปสถิตอยู่ในพุทธเกษตรในสรวงสวรรค์ชั่วนิรันดร | การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ยังอาจมีข้อถกเถียงโต้แย้งเรื่องคำว่า “นิพพาน” หมายความแค่ไหน ในนิพพานสูตร ธาตุสูตร แห่งขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า<br>นิพพานธาตุ 2 ประการ คือ<br>1. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ<br>2. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ<br>**พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้ว่า**<br>ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ เพราะอินทรีย์ 5 ที่ยังคงอยู่ ไม่ดับไป ภิกษุนั้นจึงประสบอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | เสวยสุขและทุกข์อยู่ ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะของภิกษุนั้น เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ<br>ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุทั้งหลาย เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ นั่นแล ของภิกษุนั้นอันตัณหาเป็นต้นให้เพลิดเพลินไม่ได้ต่อไปแล้วจักระงับดับสนิท ภิกษุทั้งหลายสภาวะดังกล่าวนี้ เราเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ<br>พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า<br>ธรรมชาติที่ไม่เกิด ที่ไม่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว<br>ไม่มีความโศก ปราศจากธุลี คือกิเลส<br>เป็นภาวะควรเข้าถึงแท้จริง<br>ความดับแห่งธรรมชาติที่เป็นทุกข์ทั้งหลาย |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | คือความสงบระงับแห่งสังขาร เป็นความสุข<br>จะเห็นได้ว่า เมื่อไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดอีกแล้ว ชื่อว่าดับ คือ นิพพาน หากพระอเสขบุคคลดำรงชีพอยู่ก็จัดเป็นสอุปาทิเสสนิพพาน คือดับกิเลสแต่เบญจขันธ์ยังดำรงอยู่ หากดับสังขารก็ชื่อว่าอนุปาทิเสสนิพพาน คือดับไปโดยไม่เหลือเบญจขันธ์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะอีกต่อไป ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายเมื่อคราวประทับอยู่ที่ โกฏิคามว่า<br>ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ 4 ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้<br>อริยสัจ 4 ประการ อะไรบ้าง คือ<br>1. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้<br>2. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทยอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้<br>3. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด |

| ประเด็นที่ | ฝ่ายมหายาน ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร | ฝ่ายเถรวาท |
|---|---|---|
| | | ทุกขนิโรธอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้<br>4. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้<br>ภิกษุทั้งหลาย เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทยอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก<br>สรุปความก็คือ การบรรลุอรหัตผลหรือพระนิพานเมื่อดับสังขารแล้ว ถือว่าไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวกดับไปเหมือนไฟสิ้นเชื้อฉะนั้น |

กล่าวได้ว่า ตามมติมหายานนั้นสถานะของพระพุทธเจ้าภายหลังปรินิพพาน ถ้าเป็นพระมานุษีพุทธเจ้า เช่นพระทีปังกรพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคดมพุทธเจ้า ตลอดจน

พระเมตไตรยพุทธเจ้า ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต เมื่อสิ้นพระชนมายุก็ถือว่าเสด็จดับขันธ์ เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน แต่จากนั้นก็มีคติเช่นเดียวกับธยานิพุทธ หรือเริ่มแต่พระอาทิพุทธ ย่อมสถิตอยู่ในพุทธเกษตรและแสดง พระธรรมเทศนาโปรดสัตว์อยู่บนสรวงสวรรค์เป็นนิรันดรเช่นเดียวกับพระอามิตาภพุทธเจ้าในแดนสุขาวดีพุทธเกษตร

## ทัศนวิจารณ์

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดมหายานทั่วไปก็ดี เจาะสึกเฉพาะสัทธรรมปุณฑรีกสูตรก็ดี ผู้วิจัยขอให้ทัศนวิจารณ์ดังต่อไปนี้

๑. มหายานนั้น ไม่มีพระไตรปิฎกที่ถูกต้องสมบูรณ์อย่างเถรวาท ควรจะถือว่ามีแค่คัมภีร์พระพุทธศาสนามากกว่า เพราะนับแต่หลวงจีนถังซัมจั๋ง หรือเสวี้ยนจังไปเสาะหาคัมภีร์ในอินเดียและพำนักอยู่ที่มหาวิทยาลัยนาลันทาถึง 9 เดือนนั้น ก็คัดลอกคัมภีร์ได้ไม่ครบถ้วนแม้ที่เป็นคัมภีร์มหายาน เป็นพระสูตรเสียส่วนใหญ่ และพระสูตรมหายานนั้นล้วนแต่งขึ้นโดยอัตโนมัติ อ้างพระพุทธเจ้าเทศน์โปรดผู้นั้นผู้นี้ หรือไม่ก็ครอบจักรวาล เช่นอวตังสกสูตรก็ว่า พระพุทธเจ้าเทศน์โปรดเทวดาและพรหมทั้งหลายแต่เมื่อแรกตรัสรู้ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นปฐมเทศนา หรือแม้แต่สัทธรรมปุณฑรีกสูตรก็ว่า เทศน์โปรดพระโพธิสัตว์ ทวยเทพอินทร์พรหมในหมื่นจักรวาล ท่ามกลางพุทธบริษัท 4 ผู้เป็นมนุษย์ ณ ยอดเขาคิชฌกูฏ ในกรุงราชคฤห์ ซึ่งก็ระบุว่าทรงเทศนาด้วยภาษาอะไร มนุษย์และสวรรค์ทุกชั้นฟังเข้าใจทั่วกันหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงถือพระไตรปิฎกเป็นมาตรการชี้ชัดความถูกผิดของพระพุทธพจน์มิได้ ข้อสำคัญ พระสูตรสำคัญของมหายานทุก ๆ สูตรไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเลย คำสอนของ พระอานนท์ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ไหน หรือพบสาวกองค์ใดแสดงจะสอดคล้องต้องกันหมด หลักคำสอนไม่ขัดกัน แม้จะมีอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้นเกิดขึ้นในชั้นหนึ่ง ก็เจริญรอยตามอรรถาธิบายของคัมภีร์ต้น ๆ ฝ่ายเถรวาทมีหลักการมั่นคงยืนยาวมาเช่นนี้ แต่มหายานไม่มี จึงเรียกว่า อาจาริยวาท สงฆ์แต่ละหมู่คณะถือคำสอนหรือการตีความตามอาจารย์ของตน จึงไม่ลงรอยกัน แม้จะยอมรับพระศากยมุนีเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันก็ไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างไร เพียงแต่ยกมาอ้างว่าเป็นผู้แสดงพระสูตรชื่อนั้นให้น่าเชื่อถือเท่านั้น ดังนั้น คำสอนแต่ละนิกายของมหายาน ซึ่งถือคัมภีร์หัวข้อเพียง 2–3 คัมภีร์ จึงหากฎเกณฑ์มาตรการมิได้

๒. มหายานวางความเป็นศาสนาสากลว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานพระมหากรุณา เป็นดุจยานใหญ่ สามารถขนสัตว์ให้ข้ามพ้นโอฆสงสารได้มาก แต่ในความเป็นจริงเป็นเช่นนั้นหรือ ดังจะ

ยกตัวอย่างมา 2 กรณี คือเรื่องพระโพธิสัตว์มีมากมายยิ่งกว่าเมล็ดทรายในแม่น้ำคงคา ทุกผู้ปฏิญญาตนว่าจะไม่ยอมบรรลุโพธิญาณจนกว่าจะให้ผู้อื่นบรรลุโพธิญาณก่อน คำถามก็คือองค์ไหนจะตรัสรู้ก่อนกัน เพราะเกี่ยงกันอยู่สุดท้าย เลยหาผู้ตรัสรู้ก่อนมิได้ อีกประการหนึ่ง ทุกคนสามารถตั้งโพธิจิต ขอบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ โดยมีจตุรมหาประณิธาน ถือโพธิสัตวศีลและโพธิสัตวมรรคา เช่นถือศีล 58 สิกขาบท ทั้งครุกาบัติและลหุกาบัติ ปัญหาว่าถือได้จริงหรือเช่นหลวงจีนหลวงญวนในประเทศเหล่านี้ถือวินัย อ้างว่าไม่ต่างจากเถรวาท แม้ข้อวิกาลโภชนาก็ไม่ถือกัน อ้างว่าเป็นเภสัช ดังนี้จะว่าเคร่งครัดได้อย่างไร

๓. เรื่องที่ว่า “สงฆ์คฤหัสถ์” หรือ “ฆราวาสสงฆ์” โดยมีความคิดว่า ผู้ครองเรือนก็สามารถบรรลุธรรมได้ แค่หลักการของพระพุทธเจ้านั้นมีการแยกเพศหรือภาวะระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิตให้แตกต่างกัน คือแยกระหว่างผู้ครองเรือนกับผู้ออกบวช ผู้ครองเรือนอาจบรรลุธรรมตั้งแต่ระดับโสดาบันถึงอรหันต์ได้ แต่จะคิดว่าเป็นเพศบรรพชิตแล้วจะกระทำอย่างคฤหัสถ์มิได้ หากเป็นบรรพชิตเสพเมถุนอย่างคฤหัสถ์ก็ต้องปาราชิก ขาดจากความเป็นบรรพชิต และเป็นอภัพพบุคคล หรือห้ามการบรรลุธรรมในชาตินั้น ฝ่ายเถรวาทถือการดำรงเพศเป็นปัจจัยตัวหนึ่งเกี่ยวกับการบรรลุธรรม เช่น ข้อที่ว่าคฤหัสถ์หากบรรลุอรหัตผล หากไม่ได้ออกบวชต้องตายภายใน 7 วัน หรือพระอนาคามีต้องตายภายใน 1 เดือน เป็นต้น อีกประการหนึ่ง มหายานตีความหมาย “สงฆ์” ต่างจากเถรวาท คือในเรื่องการเพิกถอนหรือบัญญัติสิกขาบทเล็กน้อย เถรวาทถือสังฆมณฑลเป็นสงฆ์ แต่มหายานถือสงฆ์จตุวรรค เมื่อแต่ละนิกายแต่ละสำนักของมหายาน มีสงฆ์ 4 รูปขึ้นไปก็ใช้มติเปลี่ยนแปลงพระพุทธบัญญัติได้ แล้วหลักการของพระพุทธเจ้าจะตั้งอยู่อย่างบริสุทธิ์ได้อย่างไร เพราะแต่ละฝ่ายของมหายานก็เป็นอิสระแก่กันและกัน ผิดกับฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีพระไตรปิฎกเล่มเดียวกันเป็นมาตรฐาน จากการตีความ “สงฆ์” ที่จะเพิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ตามใจชอบ แม้แต่สิกขาบทสำคัญเป็นปาราชิกก็ไม่เหลือไว้ ดังเช่นนิกายนิชิเรนโชชุของญี่ปุ่นและเกาหลี ที่พระมีครอบครัวได้ มีภรรยามีบุตรได้ จะมีความเป็นภิกษุได้อย่างไรนอกจากเศษผ้าเหลืองคล้องคอเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น

๔. ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตรบทหนึ่งที่อ้างว่าเป็นธิดาพญานาคอายุ 7 ขวบก็บรรลุโสดาบันได้ ซึ่งขัดกับมติเถรวาทโดยสิ้นเชิง เพราะเดรัจฉานไม่อาจบรรลุธรรมได้ แม้พวกอบายภูมิก็บรรลุธรรมไม่ได้ วาทะของอาจารย์บางคนในฝ่ายมหายานกล่าวว่าสรรพสิ่งมีโพธิจิต พร้อมที่จะบรรลุธรรม อย่าว่าแต่มนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉานเลย แม้แต่ก้อนหินก็บรรลุธรรมได้ แต่เมื่อถูกโจมตีก็พูดแก้เกี้ยวว่า “ถ้ามันฟังธรรมรู้เรื่อง”ลักษณะการเช่นนี้จะไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเด็ดขาด เพราะเข้าข่ายสัมผัปปลาปะ ในกรณีนี้ ยังมีเรื่องของนิกายเซน คำว่าเซน เป็นคำออกเสียงญี่ปุ่น

มาจากคำว่า ธยาน ซึ่งตรงกับคำว่าฌาน ในบาลี ผู้เจริญกรรมฐานฝ่ายสมถะผลลัพธ์ที่จะได้คือฌาน สูงสุดคือสมาบัติ 8 ถ้าไม่ปรับเปลี่ยนเป็นวิปัสสนากรรมฐาน จะไม่มีทางได้ญาณ เมื่อไม่ได้ญาณก็บรรลุธรรมไม่ได้ เพราะญาณสุดท้ายคืออาสวักขยญาณ แต่สายฌานอย่างนิกายเซนจะปฏิบัติจนสามารถบรรลุธรรมได้อย่างไร

๕. หลักปฏิบัติของมหายาน ไม่ว่าจะนิกายสุขาวดี ซึ่งถือพระอมิตาภพุทธเจ้าว่าสูงสุด แม้แต่นิกายนิชิเรน ที่ถือสัทธรรมปุณฑรีกสูตรเป็นหลัก นิกายนี้เกือบไม่นึกถึงพุทธานุสสติด้วยซ้ำไป ถือปฏิบัติอย่างง่าย ๆ คือ “นโม สทฺธรฺมปุณฺฑรีกสุย – นัมโม เรงเงเคียว” = ขอนอบน้อมแด่สัทธรรมปุณฑรีกสูตร = เพียงแค่นี้ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์แล้ว การภาวนาเช่นนี้เรียกว่า “สัมภาวนา” คือการท่องบ่นถึงพระพุทธเจ้า เช่น พระอมิตาภะในนิกายสุขาวดี หรือสัมภาวนาอื่นพระสูตรเช่นนิชิเรนโชชุ ก็ถือว่าสุดยอดแล้ว เมื่อเช่นนี้จะต่างจากลัทธิศาสนาอื่นที่ถือศรัทธาในพระเจ้าได้อย่างไร ปฏิบัติศาสนาง่ายดายเพียงแค่นี้หรือ กลายเป็นคติที่ว่า ไม่พึ่งตัวเอง (อย่างเถรวาท) แต่พึ่งผู้อื่น หรืออ้อนวอนขอพรจากเทพเจ้า (อย่างมหายาน) ไป หลักกรรมเกือบไม่มีความหมายใด ๆ เลย

๖. คติเรื่องพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ตามสัทธรรมปุณฑรีกสูตร ถ้าวัดด้วย คำสอนเถรวาทก็เป็น “สัทธรรมปฏิรูป” คือกล่าวตู่พระพุทธเจ้า ในข้อที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็น “สัสสตทิฏฐิ” คือลงมาตรัสรู้ในรูปสัมโภคกาย แท้จริงอวตารมาจากพระอาทิพุทธ สถิต ณ พุทธเกษตรแดนสวรรรค์นิรันดร มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้และแสดงธรรมโปรดสัตว์บนสวรรรค์อีกเป็นจำนวนมาก และที่ผิดกับเถรวาทอย่างยิ่งคือ พระพุทธเจ้าก็ดี พระอรหันตสาวกก็ดี นิพพานแล้วก็ยังไม่ดับจริง พระพุทธไปสวรรค์ แต่พระอรหันตสาวกทั้งภิกษุและภิกษุณี ยังวนเวียนมาเกิดและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์อีก เมื่อเป็นเช่นนี้ พระอรหันตสาวกก็เท่ากับเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งเท่านั้น เพราะยังต้องกลับมาตรัสรู้ในวันหนึ่งข้างหน้า แนวคิดเช่นนี้ขัดกับเถรวาทอย่างสิ้นเชิง

๗. วัตรปฏิบัติและแนวคิดของมหายานโดยองค์รวมเป็นแบบที่เรียกว่า “ประชาชนนิยม” คือเสมือนปลอบใจคนให้มีความหวังแค่เอื้อม ปฏิบัติง่ายๆ ก็เข้าถึงพระศาสนาแล้ว ปฏิบัติง่าย ๆ ก็บรรลุธรรมแล้ว แม้นิพพานก็บรรลุได้ในขณะนี้ ในชาตินี้ อย่างที่นิกายเซน เรียกว่า “นิกายฉับพลัน” ปล่อยว่างเดี๋ยวนี้ ถึงนิพพานในเดี๋ยวนี้ แม้แนวความคิดของท่าน พุทธทาสภิกขุเรื่อง “สุญญตา” หรือ “จิตว่าง” ก็เชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากนิกายเซนนี้ เพราะท่านสนใจถึงขั้นแปลคัมภีร์ “สูตรของเว่ยหล่าง” และ “คำสอนของฮวงโป” ออกเผยแพร่

ในปัจจุบัน หากคิดง่าย ๆ แต่เพียงว่าจะเป็นเถรวาทหรือมหายานก็พุทธด้วยกัน นับถือพระพุทธเจ้าองค์เดียวกัน ปฏิบัติพุทธธรรมอย่างเดียวกัน อย่างที่หลายท่านชอบพูดกัน เรื่องก็คงจบอย่างสันติง่ายดายเกินไป หากคิดง่ายๆ อย่างนี้ “อัตลักษณ์” “เอกลักษณ์” และ “ภาพลักษณ์” ของเถรวาทจะอยู่ตรงไหน และหากเราปล่อยปละละเลยหลักการของเถรวาทตามพระไตรปิฎกของเรา สักวันหนึ่งก็จะถูกกลืนและกลายเป็น “พันธุ์ใหม่” ของมหายานไป

## บทสรุป

พระพุทธเจ้า หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คำว่าผู้รู้หรือตรัสรู้หมายถึงอริยสัจ 4 ทั้งทรงสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามด้วย พระพุทธเจ้าทรงประกอบพร้อมด้วยทศพลญาณ ทรงไว้ซึ่งพระคุณทั้ง 9 โดยย่อมี 2 คือ อัตตหิตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงความครบถ้วนพระคุณส่วนพระองค์ซึ่งเป็นพระวิสุทธิคุณและพระปัญญาคุณ ส่วนการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นพระกรุณาคุณ

การที่จะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสัพพัญญุตญาณได้นั้น ต้องบำเพ็ญทศบารมี ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งเรียกว่าพุทธการกธรรม คือธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญทศบารมีนั้นควบคู่กับการได้รับคำพยากรณ์จากพระอดีตพุทธเจ้าที่ล่วงเลยมากว่าสื่อสงไขยกำไรแสนกัป แต่ละพระชาติอาจบำเพ็ญแต่ละข้อยิ่งหย่อนกันไป หรืออาจเน้นเฉพาะบารมีใดบารมีหนึ่ง เช่น เมื่อทรงเป็นพระเวสสันดรเน้นเรื่องทานบารมี เป็นต้น

พระชาติที่ยิ่งใหญ่สุดซึ่งเรียกว่ามหาชาติ พระโพธิสัตว์จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงตรวจดูปัญจมหาวิโลกนะ ได้แก่ กาละ เทสะ ทวีป ตระกูล และพระพุทธมารดา เมื่อทุกองค์ประกอบบรรจบครบถ้วน และได้รับอัญเชิญจากเทพดาในหมื่นโลกธาตุให้เสด็จมาสู่พระครรภ์โภทรของพระมารดา เสวยสุขในฐานะมนุสสโพธิสัตว์ ทรงเบื่อหน่ายโลกียวิสัย จนตัดสินพระทัยออกบรรพชาเป็นที่สุด

เมื่อบรรพชาแล้ว ก็เสด็จออกแสวงหาโมกษธรรม ทรงบำเพ็ญอย่างแรงกล้า และสุดท้ายทรงหันมาบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ในวันเพ็ญเดือนหก ก่อน พุทธศก 45 ปี ในดินแดนชมพูทวีป มัชฌิมประเทศ แคว้นมคธ กรุงราชคฤห์ ภายใต้ควง พระศรีมหาโพธิ์ การตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทรงหยั่งทราบ ปฏิจจสมุปบาท คือความเป็น

เหตุปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้น เริ่มแต่อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ อุปายาส

หลังการตรัสรู้แล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา 3 คือ โลกัตถจริยา เพื่อประโยชน์แก่โลก ญาตัตถจริยา เพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ และพุทธัตถจริยา ที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อว่าโดยพุทธกิจประจำวันมี 5 ประการ คือ เวลาเช้าบิณฑบาต เวลาเย็นแสดงธรรม เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา และเวลาจวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ ผลจากการบำเพ็ญพุทธกิจ ทำให้การประดิษฐานพระพุทธศาสนาตั้งมั่น มีพุทธบริษัท 4 พร้อมเพรียง มีผู้เชื่อถือประพฤติปฏิบัติตาม ได้บรรลุอริยธรรมตั้งแต่พระอรหันต์ลงมาถึงพระอนาคามี พระสกทาคามี และพระโสดาบัน ทั้งมนุษย์และเทวดาเป็นจำนวนนับ ไม่ถ้วน

ก่อนปรินิพพาน 3 เดือน พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขาร ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายดำเนินสิ่งใดให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ครั้นถึงวันเพ็ญกลางเดือนหก เมื่อพระชนมายุ 80 พรรษาบริบูรณ์ ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน การปรินิพพานเป็นอนุปาทิเสส นิพพาน คือดับโดยไม่มีส่วนเหลือแห่งอาสวกิเลส ดับไปอย่างไฟสิ้นเชื้อ ไม่มีภพใหม่หรือชาติใหม่ให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ในส่วนคติมหายาน พระพุทธเจ้าแม้หมายถึงผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และตรัสสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม แต่ถึงกระนั้น พระพุทธเจ้าของฝ่ายมหายานมีจำนวนนับไม่ถ้วน บางพระองค์ก็ตรัสรู้บนสวรรค์ เช่นพระอมิตาภพุทธเจ้าของนิกายสุขาวดี ทรงมีพระชนมายุเป็นอมตนิรันดร์ แม้ทุกวันนี้ก็ยังทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์อยู่ในสุขาวดีพุทธเกษตร และคอยต้อนรับผู้เลื่อมใสในพระองค์เข้าสู่สุขาวดีหลังจากสิ้นชีพแล้ว พระพุทธเจ้ายังจำแนกเป็นพระมานุสสพุทธ คือพระพุทธเจ้า ผู้เป็นมนุษย์ เช่น พระทีปังกร พระกัสสปะ และพระโคดมศากยมุนี รวมทั้งพระเมตไตรยะ ซึ่ง จะอุบัติมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ภายภาคหน้านี้ด้วย อีกพวกหนึ่งคือพระธยานิพุทธเจ้า มีพระอักโษภยะ พระรัตนสัมภวะ พระอมิตาภะ และพระอโมฆสิทธิ เป็นต้น

ในการบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ในคติมหายาน มีจำนวนนับไม่ถ้วน โดยบำเพ็ญบารมี 6 คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ธยานะ (สมาธิ) และปัญญา บางครั้งก็จำแนกเป็น 10 โดยเพิ่มอุปายปารมิตา ประณิธานปารมิตา พลปารมิตา และญาณปารมิตาเข้ามาด้วย พระโพธิสัตว์ย่อมดำรงอยู่ในทศภูมิโดยลำดับ คือ มุทิตาภูมิ วิมลาภูมิ ประภาการีภูมิ อรรถจีสมดีภูมิ ทุรชยาภูมิ อภิมุขีภูมิ ทูรังคภูมิ อจลาภูมิ สาธุมดีภูมิ และธรรมเมฆภูมิ ในขณะเดียวกันก็ต้องมีมหาจตุรประณิธาน

มีความตั้งใจที่จะละกิเลสทั้งหลายให้หมด เป็นต้น อนึ่ง พระโพธิสัตว์ต้องสมาทานโพธิสัตว์ศีล ซึ่งมีทั้งครุกาบัติ และลหุกาบัติ

เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมาแล้วว่า พระพุทธเจ้ามี 2 ประเภท ถ้าเป็นพระมานุสสพุทธเจ้า ก็อุบัติและตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ถ้าเป็นพระธยานิพุทธเจ้าก็ตรัสรู้บนสรวงสวรรค์ ที่เป็นพระมานุสสพุทธไม่มีข้อแตกต่างจากฝ่ายเถรวาท เช่นการเสด็จลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ก็สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงตรวจปัญจมหาวิโลกนะ คือความพร้อมที่จะเสด็จอุบัติและตรัสรู้ในโลกมนุษย์ เช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท หากถือเอาพระพุทธประวัติของ พระโคดมศากยมุนีเป็นตัวตั้ง เหตุการณ์เมื่อตรัสรู้จะไม่แตกต่างกันมากนัก นอกจากข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น

แม้ในการบำเพ็ญพุทธกิจก็เช่นเดียวกันถ้าเป็นพระมานุสสพุทธเจ้า คือทรงบำเพ็ญ พุทธจริยา 3 ได้แก่ โลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ถึงพุทธกิจ 5 ประการก็ไม่แตกต่างกัน ข้อต่างอยู่ตรงที่ว่า พระสูตรต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้นที่ปรากฏในฝ่ายมหายานไม่เคยมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท นอกจากนี้ผู้สดับส่วนใหญ่ล้วนเป็นพระมหาสาวกและพระโพธิสัตว์ในหมื่นจักรวาล อุบาสกบางคนเช่นวิมลเกียรติเป็นเพียงโสดาบัน แต่เก่งกล้าสามารถมีภูมิรู้วิเศษยิ่งไปกว่าพระอัครสาวกและพระมหาสาวกอื่น ๆ

เรื่องการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมาแล้วว่า มหายานมีทั้งพระอาทิพุทธ พระมานุษีพุทธเจ้า และพระธยานิพุทธเจ้า ทุกพระองค์เสมือนอวตารของพระอาทิพุทธ ซึ่งสำแดงออกในรูปตรีกาย คือ นิรมานกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย พระมานุษีพุทธเจ้าคือพระนิรมานกาย ในแง่ของความเป็นมนุษย์มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่หลังจากนั้นก็สถิต ณ พุทธเกษตรสรวงสวรรค์เป็นนิรันดร์ ส่วนพระธยานิพุทธมีพระอมิตาภะและพระไวโรจนะเป็นต้น อุบัติและตรัสรู้บนพุทธเกษตรแดนสวรรค์ ยังแสดงพระธรรมเทศนาอยู่แม้ในขณะนี้

เมื่อเปรียบเทียบคติเรื่องพระพุทธเจ้าระหว่างเถรวาทกับมหายาน โดยถือเอาสัทธรรมปุณฑรีกสูตรเป็นตัวตั้ง มองในแง่พุทธประวัติทั่วไปก็ไม่แตกต่างกันมากนักระหว่าง เถรวาทกับมหายาน โดยที่สัทธรรมปุณฑรีกสูตร มิได้แสดงพุทธประวัติไว้นอกจากการแสดง พระธรรมเทศนา ซึ่งเน้นในเรื่องอุปายะ หนึ่งในบารมี 6 ของมหายาน นอกจากนี้แล้ว สัทธรรมปุณฑรีกสูตรยังชี้ให้เห็นถึงความต่ำต้อยของหีนยานเมื่อเปรียบกับมหายาน แต่ถ้าใช้อุปายวิธีเข้าจับอย่างแยบคายจะแก้ปัญหาใดๆ ได้หมด กล่าวคือ ทุกยานจะรวมเป็นเอกยาน มีความเป็นหนึ่งเดียว อย่างไรก็ดี มหายานให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธเจ้า เพราะเน้นเอาพระกรุณาคุณเป็นตัวตั้ง พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจเพียงชาติเดียว แต่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญมหากรุณา

นับชาติไม่ถ้วน ถึงกับตั้งประณิธานว่าจะไม่ยอมตรัสรู้เข้าสู่ปรินิพพานจนกว่าปวงสรรพสัตว์จะบรรลุฝั่ง และตนเองจะข้ามฝั่งเป็นคนสุดท้าย ดังกรณีของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ในบทที่ 24 สมันตมุขปริวรรต ว่าด้วยการสำแดงร่างของพระอวโลกิเตศวร

ในพระพุทธศาสนาสมัยแรก ๆ เป้าหมายของการบำเพ็ญเพียรทางศาสนา ก็เพื่อการบรรลุอรหัตภาวะหรือ “ผู้ควรแก่การบูชา” เป็นผู้ที่ “ไม่มีอะไรจะต้องศึกษาอีก” และหลุดพ้นจากการเกิดใหม่ในภูมิต่ำกว่าได้แล้ว อย่างไรก็ตาม มีความเชื่ออยู่ว่า การที่จะเข้าถึงสภาวะเช่นนั้นให้ได้ จำเป็นต้องใช้การบำเพ็ญความเพียรอย่างเข้มงวดหลายชั่วชีวิต แต่ฝ่ายมหายานได้แนะนำประชาชนทั้งชายหญิงให้ตั้งจิตมุ่งต่อการบรรลุความรู้แจ้งอันสูงสุดคือ พุทธภาวะ เพียงอย่างเดียวเท่านั้น มหายานได้เน้นว่าจะมีผู้คอยให้ความช่วยเหลือเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายอันสูงสุดนี้จากบุคคลที่เรียกว่า พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์นี้ไม่เพียงแต่จะได้อุทิศตนเพื่อการบรรลุความรู้แจ้งของตนเองเท่านั้น แต่ด้วยความเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ ท่านยังคอยช่วยให้ผู้อื่นได้บรรลุความรู้แจ้งเช่นเดียวกับท่านด้วย ในพุทธศาสนาสมัยแรก ๆ มักจะอธิบายพระโพธิสัตว์เพียงว่าเป็นอดีตชาติของพระศากยมุนีพุทธเจ้าในสมัยที่พระองค์ยังบำเพ็ญเพียรเพื่อการบรรลุความรู้แจ้ง แต่ในคัมภีร์พุทธศาสนานิกายมหายานส่วนมาก เช่น สัทธรรมปุณฑรีกสูตร เป็นต้น ได้พรรณนาให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์จำนวนมากมายไม่มีขีดจำกัด เป็นผู้เห็นทั่ว และเป็นผู้เอาใจใส่ทั่ว สามารถช่วยเหลือโดยไม่มีขอบเขตจำกัด และให้ความสงเคราะห์แก่ผู้ที่เรียกหาท่านด้วยความศรัทธาที่จริงใจ การเน้นหนักที่บทบาทของพระโพธิสัตว์นี่เอง ที่เป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้แนวความคิดของมหายาน แตกต่างจากความคิดของพุทธศาสนาสมัยแรก ๆ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้เริ่มการเทศนาขึ้น เรื่องสำคัญเรื่องแรกที่พระองค์ทรงปรารถนาจะบอกให้ทุกคนได้ทราบก็คือ มีเพียงยานเดียว หรือทางเดียวเท่านั้นที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งก็คือ นำไปสู่เป้าหมายแห่งความเป็นพุทธะนั่นเอง ในสมัยแรก ๆ แห่งการสอนธรรม พระพุทธองค์ทรงอธิบายทางสามทางแก่ผู้ศรัทธา ซึ่งพระองค์เรียกว่า สามยาน ยานแรก เป็นยานของพระสาวก ซึ่งนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ยานที่สอง เป็นยานของพระปัจเจกพุทธะ พระปัจเจกพุทธะคือผู้ที่บรรลุความรู้แจ้งได้ด้วยตนเองและเพื่อตนเองเท่านั้น ยานที่สามเป็นยานของพระโพธิสัตว์ แต่ต่อมาถึงตอนนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงบอกให้พวกเราละทิ้งทางหรือเป้าหมายอันเล็กน้อยเหล่านี้เสีย และให้ทุกคนตั้งใจมุ่งเพื่อเป้าหมายเดียวแห่งพุทธภาวะ อันเป็นยานเดียวเท่านั้นที่นำไปสู่การตรัสรู้ที่แท้จริง หรือความเข้าใจที่สมบูรณ์ สภาวะนี้ในสัทธรรมปุณฑรีกสูตรได้บัญญัติไว้ด้วยคำว่า อนุตตรสัมมาสัมโพธิ

ดังนั้น สัทธรรมปุณฑรีกสูตร เป็นสูตรสำคัญยิ่งของฝ่ายมหายาน เป็นบ่อเกิดของนิกายเทียนไท้ของจีนและเทนไดของญี่ปุ่น และแตกแขนงออกไปเป็นนิกายนิชิเรนของญี่ปุ่น ซึ่งถือหลัก “คฤหัสถสงฆ์” หรือ “ฆราวาสสงฆ์” มีอิทธิพลต่อการเมืองและสังคมของญี่ปุ่นในปัจจุบัน

## เอกสารอ้างอิง


กรมศิลปากร. **ชินมหานิทาน.** ทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการ. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในงานมหามงคลเฉลิมพระชนม์พรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ภูมิพลอดุลยเดช 5 ธันวาคม 2530. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, 2530.

_____. **นิบาตชาดก.** คณะกรรมการอำนวยการจัดการสิริราชสมบัติครบ 50 ปี จัดพิมพ์เป็นระลึกในงานมงคลสมัยเฉลองสิริราชสมบัติ50 ปี พุทธศักราช 2535. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540.

_____. **ปัญญาสชาดก เล่ม 1–2.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิทธาจารย์ (หนู ถาวโร ป.ธ. 5) ณ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ 20 ธันวาคม 2552. กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, 2552.

คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย. **พจนานุกรมพุทธศาสนาจีน–สันสกฤต–อังกฤษ–ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ชาญพัฒนาการพิมพ์, 2519.

_____. **สัทธรรมปุณฑรีกสูตร**. แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตโดย ชะเอม แก้วคล้าย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547.

จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, 2513.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

_____. **พุทธสถานในนานาประเทศ.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันส่งเสริมพุทธศาสน์, 2520.

นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. “การศึกษาพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันเนื่องด้วยการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

นาคะประทีป [พระสารประเสริฐ]. **สัมภารวิบาก (ชื่อรอง กว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า)**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร, 2552.

ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2519.

พระกวีวงศ์ (อิ่ม สารโท). "ธรรมสมังคีของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้และบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

_____. "บูรณาการพระพุทธคุณ 9 กับภาวะผู้นำ". **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก.** ทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการ. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชธรรมภาณี (เอิบ จิตปญฺโญ) อดีตเจ้าคณะจังหวัดปราจีนบุรี วันอาทิตย์ที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2528. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์, 2528.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อาร์.เอส.พริ้นติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, 2553.

พระพุทธโฆสาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนาเพรสจำกัด, 2554.

พระมหาจู่ล้อม ชูเสื่อน."ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2546.

พระมหาพิทักษ์ สุเมโธ (ทองเหลือง). "การศึกษาเชิงวิเคราะห์สุวรรณสามชาดก". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.**บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ.**พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตฺตปาโล). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.45 เล่ม.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกं, 2500.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ วิญญาณ , 2532.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนประวัติ 2500 ปี แล้ว**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุรวัฒน, 2537.

วัดโพธิ์แมนคุณาราม**. สารัตถธรรมมหายาน.** กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย, 2513.

ส. ศิวลักษณ์. **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, 2545.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

**สัทธรรมปุณฑริกสูตร**. แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ Burton Watson ซึ่งถ่ายทอดจากฉบับภาษาจีนอีกทอดหนึ่ง ฉบับภาษาไทยโดยสมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภา, 2542.

**สัทธรรมปุณฑรีกสูตร**. แปลจากฉบับภาษาสันสกฤต โดยชะเอม แก้วคล้าย. กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย, 2547.

สำเนียง เสื่อมใส, รศ.ดร. **มหาวัสตุอวทาน**. เล่ม 1–2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา, 2553–2557.

เสฐียร พันธรังษี, **พระพุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, 2543.

_____. ศาสตราจารย์พิเศษ. **พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, 2542.

_____. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.

_____. **ศาสนาใหม่ในญี่ปุ่น**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป [พระอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) และพระสารประเสริฐ (ตรีนาคะประทีป]. **ลัทธิของเพื่อน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิราบ, 2537.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ. **พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และแดนสุขาวดีในความหมายของมหายาน** ใน**ราชบัณฑิตยสถาน, 70 ปี ราชบัณฑิตวิชาการ**. กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2547.

เสถียร โพธินันทะ. **ชุมนุมพระสูตรมหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2516.

_____. **ปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512.

_____. **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์. **พระพุทธศาสนามหายาน**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.